

3265:23

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Värmland

Gillberga sn

26/6 1931

Nilsson, R. 1931.

Svar på ULMA:s frågel. 16
Brödet och dess tillredning.

13 bl. 4°

3265:23

* Exc. för ordreg. maj 1952/53

1.

Landskap: Västmanland
Loken: Gillberga

Svar på Landsmålsarkivets frågelista 16.

Brödet och dess tillredning.

I. Inledande frågor om bakning.

Användningen av ordet "baka" (bäkes). Ordet brukas i ortens mål endast om tillredning av bröd. Ordets användning där ^{3/11}

hängt o.?

det ej gälles tillredning av något ätbart: köla baka ihöp så, mjöls³ ha baka ihöp så, lör ha baka ihöp så må sann, söla bäkes, bäkes så ve ett, bäkes rygg on, bäkes så i söla, bäkes tunnor, när man med hett vatten och suris rengr träkärl, bäkes på må grät, bäkes på med varmt vatten

Landsmålsarkivet Uppsala 3265:23

R. Nilsson, 1931. GILLBERGA

VRML.

Frgl. 16

2/2?

2. baka inⁿ = grida in.

När ordet "baka" användes om bröd-
bakning, så åryftar det hela arbetet
med brödets tillagning, antas såväl
att knåda degen och forma degsty-
cken till brödamnen som att grädda
dem. Limpan kan stå i ugnen a° lä-
ka.

Substantiv användas i artens mål för
att beteckna arbetet att baka: bakiz,
bakjors, bak. Beteckning på en viss
kvantitet: bak n.

Man bakade störbak två och tre
gånger om året. Baks te julä jö-
rs julbak, baks sömmarbrö. Vid
dessa störbak brukade man baka
tunt hårt bröd.

Benämning på den dag man bakade.

3

läkda, på veckan: läkvecker.

Benämningarna läk på de
personer som läk: läk, lä-
g.

H. Männan frågar om brödet.

uttryck för begreppet dagligt bröd:
Gusl att vi har bröda för vin-

vinnton?

sm. Bröda bröda är rälös. Små
smölor ä älsä brö; en stka int
för där Gusl.

uttryck för begreppet levebröd:

Än set brö, la brö ur mün
på nä.

Männan namn på ett sm är
bak till bröd: bak.

en bit bröd: en brö. En

bröds: c brösmö. Benäm-

ning på ett stort stycke bröd:

st ö

Landsmålsarkivet Uppsala 3265:23
R. Nilsson, 1931. GILLBERGA
VRML.
Frgl. 16

Landsmålsarkivet Uppsala 3265:23
R. Nilsson, 1931. GILLBERGA
VRML.

4
Sept. 20.
Tidigare
p.

bröfläk, bröstökles, käpfs, cärfliz,
brödkant: brökant, en bröskälla
eller bröknälla menas en mycket
hård och något segare brödbit.

1) ällor ö?

Brödets egenskaper.
Mykaleat brö: mjstekt, mjlakat

Färskt bröd: mjlakat, faslet

2) fasst?

Bröd, som skall torkas, men ännu
är mjulet nog för att kunna böjas.

sekt, svigt, seglent

3) seglent?

Brödet är pipit, störpipit, tätt,

dégit, kladdit, öppflögs, gä-

sit, bläsit, brölet. Torkat bröd

är vasst, knäggilt, knätkit,

hat, mät, sekt, knäppit,

uttyes för att torkat bröd mjukt

nat: slags järn så. Skägligt

bröd: mäggilt. Det ansågs som

Landsmålsarkivet, Uppsala 3265:23
R. Nilsson, 1931. GILLBERGA
VRML.

5

nyttigt att äta sådant bröd. Men
skulle bli frisk och stark av det.

Beräkning på det yttre och inre
av ett sådant bröd: skall, skiv-
ps, inbränn, dä in.

Bakugnen och bakredskapen.

Man bakade inre i stugan. På
herrgårdarna hade de s. h. byggn-
lms. Där bakade de också kaka.

Beräkning på bakugnens delar:
ömskäll, lysvrå, lyskäst.

Bakreden (bakene). Man använde
torr granved att elda ugnen med
(ömskäll). Den blövs i halvor och
ändå in mindre något bortare än
bakugnen. Den med rum eldade
med under bakningen kallades

Jacc.?

2. Kompl. 1955:

ömskäll, f. boll.

= torr granved att
elld upp bakugnen -
häll med före bak-
ning. (A.A.)

Landmålsarkivet Uppsala 3265:23
R. Nilsson. 1931. GILLBERGA
VRML.

Frgl. 16

6. ljus, lys el. småne. Den löggs kort. 1/15.8.
Den bestod av trå eller ljus.

Eldningen.

Veden lades på tvärta, så gjordes man
eld med mindre ved. Man använde
en käpp (brännstöv, ömskäpp) att
röra om de glödande kolen med,
sedan brasan brunnit ut. Man
slog ut kolen över hela bottnen,
så att den skulle bli jämn
varm. Uttryck för att låta kolen
ligga en stund på detta sätt
med lucka och dragöppning stäng
da (tas ut, bränn ut, öms ut).
Raka (hars ut, från) kolen med
uppraka (ömsraka). Man hade
sådan av trå eller järn. Den var
rätangel eller halvmånförmig

7. och försedd med långt skaft. Den användes att salta ut kal och aska med. Så men inte hade särskild ugnskäpp, så användes den även som sådär.

Bakugnen sopades med en "sopa" (söps, dröps, tällisöp). Sopvärttyget gjordes av tallis sammanklätat av en jävning. Yändan på skaftet fanns en jävning, vilken man stack riset, så böjde man stjälkarna efter skaftet och trädde den lösa jävningen över dem, därmed sät de fast.

Man brukade prova ugnens temperatur genom att sätta in en liten kalla till gräddning (prövkä) eller man bestode in litet mjöl.

8. Om nypilet fattade eld, sa' var nygen
för värn.

Men använde en för starkt upphettad) Övervärms?
nygen genom att doppa en ruska i kallt
vatten och härta på nygenbatteren
med. Uttryck för olika värme grader
brännhet, föhät, fö sval, svälhet,
jämvarm, ösvärms, innsvärms yacc.?
ms, fö värms, inns, fö värms över
Men eldade med lysstilen under 3.5.6
gräddningen för att öka värmen "Händ!"
Uttryck för att elda en liten bra-
sa i nygen, da' den under präga-
ende gräddning började bli för sval.
kägg på lys³, ett på lys³; an
nygen blev för värn: spars på
lys³.

4 Vid kontrollunders. i nov. 1953 meddelades:

(av T.E.) bästa, inf. och i p. (i i p. äv. bästra), sup. bästa. Toner, att man yföde en tall rävaka på
långt skift fram och tillbaka på sigrsbottnen.

(av J.S. och M.S.) snätra äp under gryta = maka upp (in) bränderna under grytan.

(av Irma A.) päsrajän, n. = pressjörn (att pressa kläder med).

päsra, v. = pressa (kläder).

päsrajäst, m. = pressjäst.

Landsm. Upps. 3265:23
R. Nilsson. 1931. GILLBERGA

9. På somliga ställen hade man särskilt bord för bakning (bakböl) set⁷ 2.10. Toys fram blott vid bakning. Eljest användes en skiva på slagbordet som bakbord. En del använde bäksins, den lades på ett annat bord under bakningen.

Bakträgen.

Namn på dessa: trög, baktrog, knötrög, dögtrög.

När degen ställdes att jäsa, bredde man ett bak (bakläk) över den.

Värktyg för brödets utkarving (brökävlar) med ett eller två handtag, helsvarvade eller med genomlöparde axel, släta eller krusade;

10

bak-kärl^v, kärl^v, brödkärl^v, kris-
kärl^v.

Redskap att taga hål i bakorna med, ^{15.9}
han läkhan.

Värktyg för bröddämnets införande
i ugnen: bröspå, bröfjäl.

Värktyg att ragga eller gilla
brödet med: gack, pelik, stäl-
pelik, tråpelik.

IV. Namn för brödberedning.

Sädeslagen num som namngivande.
de: kornbrä, rögbrä, hävbrä, brä
vetsbrä. Benämning på den säd
som användes till bröd: brösa,
spannmål.

Med bröd kallat av sädeslag som
föret g ; ; ; orten brukade användas

11 till brödkalning, gjorde man bekvämlig-
skap på bergärdar, v. prästjärdar och
på marknader.

4
s. 1

Beräkning på ~~den~~ det mjöl, som
t. maldes av den till vardagsbröd
avsedda säden: brönmjöl, bakmjöl.

Man använde siktat mjöl till bröd.
Man siktade grovt rågmjöl med
en sikt (siktat mjöl).

Beräkning på det siktade mjölet: siktat mjöl,
siktat mjöl, finsiktat, grövsiktat.

Beräkning på de vid siktningen
frånbildade beståndsdelarna: hli,
sår sår.

V. Deg och järing.

Man skiljer på deg, smet och rova.
De två sistnämnda orden kunna
dock användas nu varst annat.

12. degig: dēgi. dega: degs nēr, degs /acc?!
fast, degs iun, degs ja^o. inlämnet
i en bulle degs sa, om bullen vid
uttagningen in rygen för hastigt
avsvulnar. "Dēgklump": dēgklump, dēg-
räfte, dēgklump, dēgtapp, dēg-
raft, dēgklut, dēghusdd, dēgdall.
Benämning på au sätta degen: sät-
te dēg, hus dēg, jör te dēg.
Sätta gjordes dagen före utbalningen,
eller ok steg man upp tidigt på
bak dagens morgen ok husdd.
Benämning på den vätka som till-
sättes: dēgsya, husya, väska.
yäst ok salt tillsättes i träget. Be-
nämning på au arbeta om degen:
eri syp, hus snö - degen är jäst.

2/ö mer ä?

13. sippjässt, utjässt.

2
(sippjässt)
(utjässt)

Benämning på de från ett föregående
bak, som tillsättes som jäsarne: fas-
jässt, knäströ.

³ [Wänd!]

Berättat av Kristina Carlberg, emmedent
Sjöfle, född år 1869 i: Kullberga.

Takene i juni 1921.
Ragnar Nilsson

Betr. de sajsmän, som anlätades vid kontrollunders. i nos. 1953, se uppbeckna-
rens svar på ifrog. 13 (ALMA 3265:21).
J. Jacobson.

Vid kontrollunders. sommaren 1955 anlätades som meddelare:

Anna Andreasson, Skomperud (Björnkem), f. 1872. (A.A.)
J. Jacobson.

Landsmålsarkivet, Uppsala 3265:23
R. Nilsson, 1931. GILLBERGA
VRML.

Fgl. 16

³ Vid kontrollunders. i nos. 1953 meddelades:

'fäs jässt': obek. för sagesmänner. (Anna D. tänkte sig möjligt av en felskrivn. för fäs jäst (f. presjäst))

'knötter': (av H.H.) ~~obest. sg. a knöttr, f.~~, ~~best. sg. knöttra~~, ~~obest. pl. knöttror~~, ~~best. pl. knöttrora~~.

(av J.S. och M.S.) ~~obest. pl. knöttror~~. - formen knötter obekant för samtliga sagesmän.

(av J.S. och M.S.) ~~knöb~~, m. kolle och indiv. = 'av föreg. deg brända kulor l. bitar (brind kula l. bit), som vid mjölk bak löstes upp i mjölk (l. i vatten + dricka l. i enbart vatten) och brukades som jäsämne'.

~~jästul~~, m. ~~best. sg. jästul~~; ~~obest. pl. jästulor~~, ~~best. pl. jästulora~~ = 'restbit av tidigare deg, brukad som jäsämne i mjölk bak'.

(av Anna D.) ~~jästknöttror~~, ~~obest. pl. f.~~; ~~best. pl. - knöttrora~~ = 'restbitar av tidigare deg, vilka brukas som jäsämne i mjölk bak; togs och lades i mjölk l. vatten, varvid de började jäsas; även bryggjäst fick man av sådana'.

(av B.B.) ~~knötorkäker~~, ~~obest. pl. f.~~ = 'kaker av restbitar av tidigare deg, vilka brukas som jäsämne i mjölk bak'.

(av E. och H.H. och J.F.) ~~jästorkäker~~, ~~obest. pl. f.~~ = 'utbakade kaker av tidigare deg, vilka torkades och sedan användes som jäsämne i mjölk bak' (J.F.) - 'torkades, stöttes sedan sönder, gjordes upp med mjölk, varefter mjölk tillättes' (E. och H.H.)

Landsm. Upps. 3265:23

R. Nilsson. 1931. GILLBERGA